

Szalai László

A PATRIOTIZMUS A SZOVJET TÖRTÉNETÍRÁSBAN

Tanulmányomban a patriotizmus fogalmának rövid tisztázása után a szovjet patriotizmus kérdését vizsgálom, majd a szovjet történetírásnak az 1917 előtti korszakra vonatkozó hazafias megnyilvánulásait keresem.

Patriotizmus, nemzet, etnikum

A patriotizmus 18. század végi forradalmi-népi formájában az állami (territoriális-politikai) tényező volt a döntő az etnicitással, a történelmi folytonossággal vagy a nyelvvel szemben. Az elért társadalmi vívmányok megvédése állt a patrióta-hazafias lelkesedés hátterében. A nacionalizmus viszont másokkal szemben határozza meg magát, az egyes nemzetek közötti különbséget hangsúlyozza.¹

Anthony D. Smith figyelmeztet, hogy a nemzet mint képzelt közösség, szellemi konstrukció túlhangsúlyozása könnyen összeesküvés-elméletekhez vezethet (pl. az értelmiség eszköze a hatalom megragadására). Smith Hobsbawmhoz hasonlóan rámutat a nemzetek mint konstrukciók és a korábbi etnikai kötelek (Hobsbawmnál proto-nacionalista) közötti kapcsolatokra. A nemzetek ilyen premodern gyökerei az ősi mítoszok, történeti emlékek, a közös kultúra elemei vagy a közös haza. A nyelv és a vallás is megkülönböztető jelleget és azonosságtudatot adhat egy társadalmi csoportnak.²

Az etnikai terminust Smith kulturális értelemben használja: „az egyének a családnál nagyobb kulturális egységekkel azonosulnak, ha etnikai közösségekhez tartoznak, és azokkal éreznek szolidaritást. [...] Az etnikumok rendelkeznek közös szabályokkal, valamint közös jelképekkel és mítoszokkal is, melyek egy állítólagos közös őstől való leszármazásról szólnak. Ezek a szabályok,

¹ Eric J. Hobsbawm: A nacionalizmus kétszáz éve. Maecenas, H. n., 1997. 112–116.

² Anthony D. Smith: A nacionalizmus. In: Bretter Zoltán–Deák Ágnes (Szerk.): Eszmék a politikában: a nacionalizmus. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1995. 14–18.

jelképek és mítoszok, valamint a közös múltbeli tapasztalatokhoz társított, bár szelektív történelmi emlékezet képezik a kollektív kulturális identitások fő sajátosságait a legtöbb társadalomban; és ezek különböztetik meg az etnikait az embercsoportok és társadalmi kötelékek más típusaitól.”³

Patriotizmus a Szovjetunióban

Az általunk szűkebben vizsgálni kívánt témában, a szovjet patriotizmus kialakulásában több fejlődési fokot lehet elkülöníteni. Az októberi forradalmat követő években az oroszországi marxisták internacionalista szellemben fogták fel a hazafiság kérdését, és a területi határoknak nem tulajdonítottak jelentőséget. A forradalmi patriotizmus az új állam védelmét szolgálta a Hobsbawm-tól fentebb idézett módon, vagyis az új társadalmi formáció volt a döntő, nem a nemzeti hovatartozás.⁴ A szocialista rendszer létrehozása iránti büszkeség is szerepet játszott az új hazafiság kialakulásában, az „úttörő” tudat, a „világ első szocialista államának felépítése” stb. A patriotizmus a bolsevik ideológiában is megjelent. Az orosz nyelvet is átalakították 1918-cal kezdődően, egyszerűsítették a helyesírást, ez átmenetileg megnehezítette a régi helyesírással írt klasszikus szövegek megértését.⁵ Sztálin meghirdette a szocializmus egy országban tézisé, amivel a szovjet állam érdekeit a világforradalom elé helyezte. Ez az aktuális világpolitikai helyzet tudomásulvétele volt, 1921-től a szovjet kormány a kapcsolatok normalizálására törekedett a világ többi államával. A német forradalom 1923-as bukása csak tovább erősítette ezt a folyamatot. Az októberi forradalomtól kezdve a szovjet külpolitika elkötelezett volt a világforradalom iránt, de ezt mérsékelte az ország gazdasági, külpolitikai és hadipotenciáljának pragmatista felismerése. Az 1920-as, 1930-as évek izolációja felülírta a világforradalom célkitűzését. A Szovjetunió védelme a nemzetközi kommunista mozgalomban is a fő feladat lett.⁶ Sztálin 1931-es cikkében a Proletarszkaja

³ Anthony D. Smith: Kiválasztott népek: miért maradnak fenn egyes népcsoportok? In: Bretter Zoltán–Deák Ágnes (Szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1995. 29.

⁴ Krausz Tamás: Lenin. Társadalomelméleti rekonstrukció. Napvilág. Bp., 2008. 362–367.

⁵ И. В. Родионова: Советский патриотизм: генезис концепции. (<http://www.hdirussia.ru/498-2013>. március 11.)

⁶ E. A. Rees: Stalin and Russian Nationalism. In: Geoffrey Hosking and Robert Service (ed.): *Russian Nationalism Past and Present*. Macmillan & Co.-Saint Martin's Press, London–New York, 1998. 82.

Revoljucijában a párt történetéről írva a nemzetközi munkásmozgalomban is a Moszkva-központúságot erősítette: „Az orosz forradalom a világforradalom csomópontja volt.”⁷ Az 1920-as évek nemzetiségeket pártoló politikája a párt támogatottságát volt hivatva növelni a nemzetiségi káderek megbízásával, illetve különböző nyelvi és kulturális engedményekkel. Ez a politika a kulturális és a politikai nacionalizmus különválasztására épült.⁸ A hivatalos szovjet ideológia befogadó volt az egyes etnonacionalista csoporttudatokkal szemben, nem tüntette el a többi nemzeti tudatot.⁹ Egyidejűleg több identitás is keveredett az emberekben, pl. gyári munkás, a világproletariátus része, ukrán, a Szovjetunió polgára, harkovi lakos stb. Az élet különböző terein eltérő identitásokat alakíthat ki egy ember, ahogyan erről Hobsbawmnál olvashatunk: „Aligha jelenthet gondot, ha valaki egy ír fiának tekinti magát, közben egy német nő férje, a bányászközösség tagja, munkás, a Barnsley Futball Egyesület támogatója, liberális, primitív metodista, angol hazafi, valószínűleg republikánus és a brit birodalom híve.”¹⁰ A hivatalos szovjet ideológiát a szovjet kormány terjesztette a hivatalos lapokban, a Pravdában, a Krasznaja Zvezdában vagy a háború után a Krokogyilban, ezen túlmenően filmekben, színdarabokban és a média egyéb területein. Az orosz eszmetörténetben már a 19. században megjelent a sajátos orosz önazonosság keresése következményeként a nyugatos, illetve a szlavofil irányzat, ennek a tradíciónak a továbbélése hatással volt a szovjet korszak ideológiájára is. A Nyugathoz, a kapitalista országokhoz való viszonyítás a marxista-leninista ideológiából fakadóan is következett, és lényeges hatással volt a hivatalos identitás formálódására. A média tájékoztatta a szovjet munkásokat nyugati társaik sanyarú helyzetéről, a gazdasági válságokról, a munkásokkal szemben elkövetett jogtalanságokról stb. Az 1920-as években az internacionalizmus virágkorát érte, nyugati filmeket néztek a mozikban, ez a kulturális forradalommal véget ért. A külföldi technológiával és tudománnyal hasonló jelenségek zajlottak le, mint a művészetekkel, itt is a bezárkó-

⁷ Sztálin művei. 13. köt. Szikra. Bp., 1951. 100.

⁸ Rees. 1998. 82., v. ö. Terry Martin: *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939*. Cornell UP, Ithaca, 2001.

⁹ Gyóni Gábor: Orosz birodalom volt-e a Szovjetunió? In: Juhász József–Krausz Tamás (Szerk.): *Az új nemzetállamok és az etnikai tisztogatások Kelet-Európában 1989 után*. L'Harmattan–ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék. Bp., 2009. 81–83.

¹⁰ Timothy Johnston: *Being Soviet. Identity, Rumour, and Everyday Life under Stalin 1939–1953*. Oxford University Press. New York, 2011. xxv–xxvi. És Hobsbawm. i. m. 156.

zás vált jellemzővé az 1920-as évek végére, a Nyugat önerőből való meghaladása lett a jelszó.¹¹ Az 1930-as évektől visszatérés történt a történelmi gyökerekhez, a nemzeti hazafias hangvételhez. Ezt jelezte Sztálin 1933. május 1-jei beszéde a nagy orosz népről. A világ első nemzetiségének nevezte, amely a legtöbbet tette a bolsevik állam létrehozásáért. A május elsejei jelszavak között ebben az évben jelent meg a *haza* nagy transzparenszen és a párt fő orgánumban, a Pravdában is ekkor jelent meg egy cikk „A hazáért!” címmel. Az átalakulás okai:

- a nemzetközi környezet ellenséges változása, a náci Németország felemelkedése, növekvő háborús fenyegetés;
- már nem remélték, hogy más országokban is győz a proletárforradalom, az ideológia elfordult a világforradalomtól;
- a közös történelmi gyökerek hangsúlyozásával a szovjet társadalom egységének megerősítése, a kormány legitimitásának növelése.¹²

1939 után az 1917-ben elveszített balti köztársaságok visszaszerzése mint a korábbi orosz birodalmi terület visszaállításának első lépése stratégiai és ideológiai következményekkel járt. Az 1941. júniusi német támadással a patriotizmusra való hivatkozás az első helyre lépett az ideológiai értékek sorában. Sztálin 1941. július 3-i rádióbeszédében a polgárokat nem elvtársaknak, hanem testvéreknek nevezte, ezzel is jelezve a harc nemzeti háború jellegét. A harc elnevezése – az 1812-es, Napóleon elleni küzdelemre utalva – nagy honvédő háborúnak a kezdetektől támogatást élvezett.¹³ Sztálin 1941. november 7-i beszédében valóságos listát sorolt fel a forradalom előtti orosz történelem nagy hőseiről, akiket hazafias színben tüntettek fel a háború alatt: Alekszandr Nyevszkij, Dmitrij Donszkoj, Kuzma Minyin, Dmitrij Pozsarszkij, Alekszandr Szuworov és Mihail Kutuzov. Jóllehet a fenti személyek mind a cári rendszer védelmezői voltak, ennek ellenére a háború alatt a szovjet propaganda alapfigurái lettek.¹⁴ Sztálin óvatos volt és gondosan vigyázott rá, hogy minden patrióta kijelentését Lenin nevével, illetve a munkás-paraszt szövetséggel egyensúlyozza ki. A beszéd utáni napokban készült hangulatjelentések a szovjet rendszerbe és a győzelembe vetett bizalom növekedéséről tanúskodnak.¹⁵ 1941. augusztus 10-én össz-szláv találkozót tartottak a Szovjetunióban, majd októberben Moszkvában

¹¹ Timothy Johnston. 2011. xxv–xxxi.

¹² Родионова.

¹³ Rees. 1998. 87–90.

¹⁴ Sztálin: A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról. Szikra, Bp., 1949. 35–36.

¹⁵ Geoffrey Roberts. Stalin's Wars. New Haven–London, 2008. 110–111. és Rees. 1998. 89.

megalakult az Össz-szláv Bizottság. Olyan nevek fémjelezték, mint Alekszej Tolsztoj, Alekszandr Fagyejev, Nyikolaj Tyihonov vagy Dmitrij Sosztakovics. A bizottság kongresszusain a szlávok összetartozását hangsúlyozták, a békés, szabad fejlődést és a szlávság iránti büszkeséget. 1943 januárjától havonta jelent meg a Szlavjanye című folyóirat.¹⁶ 1944-ben már csökkent a nacionalizmus a forradalmi ideológia javára, visszatérést hirdettek a lenini egyszerűséghez. A hidegháború megszilárdulásával a nyugatellenesség is felerősödött. Ez egészült ki egyéb elemekkel, például az antiszemizmussal.¹⁷

A Sztálin halála utáni időszakban hangsúlyeltolódás történt az orosz primátustól az összes nép számára elfogadható koncepció irányába. Ez a kampány összefüggésben állt az 1961-es pártprogrammal. Preferált forrásai voltak a korszak szovjet patriotizmusának az októberi forradalom, a polgárháborús győzelem, a védelem a szövetségesek intervenciója ellen, a szocializmus felépítése, a győzelem a nagy honvédő háborúban, a világúrutazás sikere és a csak most kezdődő átmenet a kommunizmusba. A fiúknak az apák hőstetteit kellett követniük, és saját maguknak produkálniuk a patrióta előképeket, amelyek milliók konkrét harcában a tervet teljesítik és túlteljesítik.¹⁸ Az 1960-as, 1970-es évek szovjet patriotizmusfogalmát a Nagy Szovjet Enciklopédia szócikke alapján mutatom be. „A hazaszeretet az egyik legmélyebb érzés, ami fennmaradt évezredek át” – itt Leninre hivatkozik az enciklopédia. A patriotizmus egyes elemei (a szülőföld, az anyanyelv, hagyományok szeretete) már az ókorban kialakultak. „A szocialista forradalom után a szocialista össznépi hazafiasság ötvözte a legjobb nemzeti hagyományokat a szocializmus iránti odaadással és a más népek iránti tisztelettel. A szocialista patriotizmus elválaszthatatlanul összefonódik a proletár internacionalizmussal. A szovjet nép kiformalódásával elkezdtek kialakulni az össz-szovjet politikai és társadalomlélektani értékek. [...] A szovjet ember össznemzeti büszkesége a szocialista patriotizmus legfontosabb eleme.” A szocializmus építésében is komoly szerepet játszik a szocialista patriotizmus.¹⁹

¹⁶ Gecse Géza: Bizáncról Bizáncig. Az orosz birodalmi gondolat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2007. 227.

¹⁷ Rees. 1998. 92–93.

¹⁸ Erwin Oberländer: Sowjetpatriotismus und russischer Nationalismus. In: Andreas Kappeler (Hg.): Die Russen. Ihr Nationalbewusstsein in Geschichte und Gegenwart. Köln. 1990. 86–87.

¹⁹ М. М. Скибицкий: Патриотизм. In: Большая советская энциклопедия. — М., Советская энциклопедия 1969–1978. (http://bse-soviet-encyclopedia.info/Большая_Советская_Энциклопедия/46520/Патриотизм — 2013. március 11.)

A történettudomány és patriotizmus

A forradalom után a történettudományban M. N. Pokrovszkij koncepciója volt alapvető, aki még az orosz történelem kifejezést is ellenforradalminak tartotta. A forradalom előtti múlt negatív értékelést kapott. Pokrovszkij az orosz történelmet a nyugat-európai sémák alapján tárgyalta, a történelmi sajátosságokat figyelmen kívül hagyta, ezzel a forradalom egyetemes érvényességét próbálta bizonyítani, a szocialista rendszer általános megvalósulásaként fogta fel a kiépülő társadalmi alakulatot.²⁰ A fentebb már jelzett okok következtében az 1930-as évek elején elmozdulás történt a szovjet ideológiában a nemzeti-patrióta hagyományok felé. 1934. március 20-án bizottság ült össze, hogy új tankönyveket készítsen a hazai történelemről, továbbá a történelmi tanszkek helyreállításáról is döntést hoztak. 1934. május 15-én az ÖKP KB és a Népbiztosok Tanácsa állásfoglalást fogadott el „A hazai történelem oktatásáról a Szovjetunió iskoláiban”. Ebben a dokumentumban a történelmi folyamatot hazafias szempontból vizsgálták, kritizálták a korábbi történelemoktatás absztrakt és sematikus megközelítésmódját, amely társadalmi-gazdasági formációkat emelt ki az események kronológiai sorrendje, a tények és a történelmi személyiségek rovására. Ezen hiányosságok miatt M. N. Pokrovszkijt és iskoláját hibáztatták. Ez vezetett a Pokrovszkij elleni kampányhoz, amelynek csúcspontját az a két kötet jelentette 1939-40-ben, amelyben leleplezték mint antileninistát. A fő bírálatot a nemzeti szempontok hiánya, az osztályérdekek „szűkössége” váltotta ki.²¹ 1934. szeptember 1-jén minőségi szakemberek képzésének szándékával újraindult a történészképzés a moszkvai és a leningrádi egyetemeken. 1938-ban már tizenkét egyetemen folyt ilyen képzés. Sztálin levele 1934. júl. 19-én a Politbúróhoz Engels A cárizmus külpolitikája a 19. században című cikkéről iránymutatóul szolgált a történészek számára az új történelmi koncepció megalkotásához.²² Sztálin kritizálta Engelst, szerinte az agresszív külpolitika nem a cári rendszer monopóliuma volt, hanem a korabeli államok többségét jellemezte. Sztálin 1937 áprilisában javasolta, hogy a legjobb, forradalom előtti

²⁰ Krausz Tamás: Pártviták és történettudomány. Viták „az orosz történelmi fejlődés sajátosságairól”, különös tekintettel az 1920-as évekre. Akadémiai, Bp., 1991. 153–154.

²¹ Maureen Perrie: Nationalism and History: The Cult of Ivan the Terrible in Stalin's Russia. In: Geoffrey Hosking and Robert Service (ed.): Russian Nationalism Past and Present. Macmillan & Co.–Saint Martin's Press, London–New York, 1998. 109.

²² A levelet csak 1941 májusában publikálták a Bolsevik című lapban.

tankönyveket használják, amíg elkészülnek az új tankönyvek. Az egyik ilyen új könyv, Sesztakov A Szovjetunió rövid története című könyve díjat is kapott, a mű több helyen is rehabilitálni akarta a hazai történelem több korábbi elemét. Az új történeti koncepciónak megfelelően a kereszténység felvétele progresszív jelentőségre tett szert a pogány barbársággal szemben, a kolostorok az írásbeliség menedékeként jelentek meg. A hazafias történeti és kulturális értékek iránti igény megnövekedését jelezte V. A. Szolovjov Kutuzov tábornok éneke című műve (1939), illetve Sz. P. Borogyin történelmi regénye, a Dmitrij Donszkoj (1941). 1937-ben Puskin halálának 100. évfordulójára emlékeztek nagyszabású ünnepségek keretében. Ebben az évben volt a borogyinói csata 125. évfordulója. A nagyszabású ünnepségek széles körben hatottak az emberek történeti tudatára. Az 1930-as évek közepétől a forradalom előtti személyiségek, események évfordulóit is megünnepelték (750 éves az Igor-ének, a poltavai csata 230. évfordulója, Lermontov születésének 125. évfordulója, Csajkovszkij születésének 100. évfordulója stb.). Brosúrákat adtak ki patrióta tartalommal. A honvédelmi népbiztosság szervezésében 1940. május 10-én a katonák hazafias neveléséről volt ülés. L. Z. Mehlisz A katonai ideológiáról szóló előadásában bírálta a korábbi internacionalista szemléletet, és a korábbi nagy hadvezérekre: Szuvorovra, Kutuzovra, Bagratyionra hívta fel a figyelmet, akik mint nagy orosz hadvezérek élnek a nép emlékezetében.²³ A cári korszakkal foglalkozó művekben a korábbi osztályharcos tendencia átértékelődött, és a nagy hadvezérek, államférfiak is bekerültek a hősök közé, így a fent említett hadvezérek mellett IV. Iván és I. Péter. Az orosz nemzeti hősök újra-definiálása során az 1930-as években a regényírók, a drámaírók és a filmkészítők a történészek iránymutatása alapján készítették műveiket.²⁴ Ezek alapján az 1930-as évek végén filmek, regények sorozata jelent meg, dicsőítve az orosz múlt kiemelkedő személyiségeit. Alekszandr Nyevszkijről Sz. Eisenstein filmje 1938-ban jelent meg. IV. Ivánról 1943-ban Félelmetes Iván címmel A. Tolsztoj színdarabja látott napvilágot, 1944-ben Sz. Eisenstein filmje hasonló címmel jelent meg. I. Péterről 1937-ben V. Petrov filmje, illetve 1945-ben A. Tolsztoj regénye készült el. Kutuzovról 1939-ben jelent meg V. Szolovjov színdarabja, 1943-ban V. Petrov filmje.

Az első személy ebben a folyamatban Nagy Péter volt, aki Alekszej Tolsztoj több regényének és drámájának volt főszereplője.²⁵

²³ Родионова.

²⁴ Perrie. 1998.107–108.

²⁵ Perrie. 1998. 110.

Alekszandr Nyevszkij, aki a Csúd-tónál legyőzte a livóniai lovagokat, Eisenstein 1938-as filmjével került a filmszínházak közönsége elé, de nyílt németellenessége miatt a német-szovjet megnemztámadási szerződés után, 1939 szeptemberében lekerült a vásznakról. 1941. november 7-én, amikor a náci katonák csupán pár kilométerre voltak Moszkvától, Sztálin beszédében a Vörös téren Dmitrij Donszkoj, Minyin és Pozsarszkij, Szuworov és Kutuzov mellett Nyevszkij nevét is felsorolta mint nagy őst, akiket bátor előképként jelenített meg, hogy lelkesítse a katonákat. 1942-ben alapították a Nyevszkij-, Szuworov- és Kutuzov-rendeket a katonatisztek kitüntetésére.

V. I. Kosztiljev regénye Kuzma Minyin címmel 1939-ben jelent meg. Minyin és Pozsarszkij patrióta kultuszát elősegítette korábbi modellek használata, például Glinka operája, az Életünket a cárért!, amelyet átdolgozva újra bemutatták a Nagy Színházban 1939-ben Iván Szuszanyin címen.²⁶

A IV. Iván pozitív értékelését előmozdító hivatalos kampány 1940-41 telén indult Alekszej Tolsztoj színdarabjával és Eizenstein filmjével. A téma napi-rendre kerülését az aktuális külpolitika motiválta, mivel a balti államok bekebelezése és Iván livóniai háborúja jó párhuzamot kínált, illetve hosszú évszázadokra visszamenő nagyhatalmi érdekeltséget igazolt.²⁷

A sztálini korszak történetírásának legmeghatározóbb munkája az Összszövetségi Kommunista (bolsevik) Pártjának története. Rövid tanfolyam (Kratkij kursz) volt, a párttörténeten túl a marxizmus-leninizmus alapjait is összefoglalta egy fejezetben, az oktatásban elfoglalt helye miatt is nagy volt a hatása, illetve az SzKP KB szerkesztőbizottsága felügyelte a kiadást.²⁸ A könyv hatását jól szemlélteti, hogy az 1939-es akadémiai Szovjetunió története is hosszasan idézi a bevezetőjében a történelemszemléleti alapok bemutatásánál. A Kratkij kursz alapján a történelemben a termelési módok, a termelőerők fejlődésének története a legfontosabb, a termelési viszonyok forradalmi úton megvalósuló átalakulása, az osztályharc.²⁹ A patriotizmus tematikája is ebben a történe-

²⁶ Perrie. 1998. 111.

²⁷ Perrie. 1998. 112.

²⁸ История Всесоюзной коммунистической партии (большевиков). Краткий курс. М., 1938. Magyarul is több kiadásban megjelent.

²⁹ История СССР. С древнейших времён до конца XVIII в. Под редакцией Б. И. Лебедева, Б. Д. Грекова, С. В. Бахрушина. Государственное социально-экономическое издательство, М., 1939. 5. A sztálini korszak szocializmusfelfogásáról lásd: Krausz Tamás: A „sztálini szocializmus” In: Krausz Tamás (Szerk.): A sztálinizmus hétköznapijai. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2003. A sztálini termelési mód fogalom kritikáját lásd: Tőkei Ferenc: A társadalmi formák marxi elméletéhez. Kossuth, Bp., 1988. 15–34.

lemszemléleti keretben helyeződött el: „Szocialista hazánk minden polgárának ismernie kell a függetlenségért vívott harc hősi lapjait, a munkások és parasztok harcát a jogukért, hogy felépíthessék a kommunista társadalmat.”³⁰ A középiskolai tanárok számára készített 1954-es segédkönyv lapjain A. M. Pankratova³¹ világosabban fogalmaz: „A Szovjetunió történetének mint a világtörténelem részének tanulmányozása fel kell tárja a társadalmi fejlődés törvényszerűségeit, meg kell mutatnia a történelem haladó irányát, ki kell alakítani fiataljainkban a forradalmi-nemzeti büszkeség és a szovjet patriotizmus érzését, elő kell segíteni a proletár internacionalizmus megerősítését.”³² A történet-szemléleti folytonosságot és a vizsgált tematikák bővülését is jelzi, hogy az 1989-es, a pedagógiai intézetek hallgatóinak szánt Szovjetunió történetének bevezetésében is az első fő téma a néptömegek termelő tevékenysége. További kiemelt témák: az állam kialakulása, változása a Kijevi Rusztól az Orosz Birodalomig, a társadalmi konfliktusok, városi- és parasztfelkelések, a kultúra és az életmód változásai.³³

Az alábbiakban egyes kiemelt személyiségek, korszakok metszetében vizsgálom a patriotizmus kérdését a nagy példányszámban, meghatározó történetészek által írt Szovjetunió története összefoglalásokban, illetve pár, a korszakra és az adott témára jellemző műben.

A kijevi Rusz megalakulása – a varégek

Egy nemzet történelmében különösen fontos az eredet kérdése; az orosz történelemre vonatkozóan a varégkérdést vizsgálom pár összefoglaló mű alapján. A Kijevi Rusz megalakulására a normann elmélet szerint viking harcosok (varégek) segítségül hívásával került sor, míg az antinormann teória hívei cá-

³⁰ История СССР. 1939. 7–8.

³¹ Anna Mihajlovna Pankratova (1897–1957) 1917-ben végzett az odesszai egyetemen. 1926–1930 között különböző felsőoktatási intézményekben tanított, 1939-től a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézetében dolgozott. 1953-tól a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának rendes tagja. Kutatási területe: a munkásmozgalom- és a munkásság története, a forradalmi mozgalom története.

³² А. М. Панкратова: Предисловие. In: Л. П. Бушник: История СССР. Академии Педагогических Наук РСФСР, М., 1954. 5.

³³ История СССР с древнейших времен до 1861 года. Под редакцией Н. И. Павленко. Просвещение, М., 1989. 3–5.

folják ezt, és a belső okokra hivatkoznak.³⁴ B. D. Grekov³⁵ az 1939-es Szovjetunió történetében a varégokat mint rablókat és kereskedőket ábrázolja. Kereskedő tevékenységük mellett ugyanis zsákmányszerzéssel is foglalkoztak, ha kellett, meg is ölték az ellenszegülőket. A szlávok védekeztek a zsákmányszerző hadjáratok ellen, de néha a varégok hatalmuk alá vetették a városkák lakosságát, kiirtották vagy leigázták a helyi fejedelmet. Pár fejedelemségben felbukkannak fejedelmi dinasztiák, amelyek a varég bevándorlótól eredeztetik magukat. Grekov megjegyzi, hogy a varégok nem álltak magasabb kulturális színvonalon, mint a szlávok, a szláv környezetben gyorsan elszlávosodtak. Rurik unokája, Szvjatoszláv már tiszta szláv nevet viselt. Ez az általam vizsgált későbbi szovjet történeti összefoglalásokban is megtalálható. A varégok foglalkozására helyezi a hangsúlyt a szerző, az államszervező tevékenységre nem tér ki, de a fejedelemségek létéből egyértelmű, hogy már azelőtt is léteztek államok, hogy a varégok fejedelmi címet szereztek volna. Fontos a varégok és a szlávok azonos kulturális színvonalának kiemelése. Az 1949-es Szovjetunió történetében is rablókként jelennek meg a varégok. A szlávok és a terület többi népe felkelt ellenük, és elűzte őket, de egyes fejedelemségekben magukhoz ragadták a hatalmat. Rurik is ilyen kalandor volt, aki a 9. század közepén elfoglalta Novgorodot. A varégok nem voltak hatással a keleti szlávok életére, kulturálisan sem voltak magasabb szinten, hamarosan elszlávosodtak.³⁶ Az 1976-os Szovjetunió története szerint is kialakultak már az államiség elemei a szlávoknál az osztályok létrejöttével egy időben. Kijev és Novgorod körül alakult ki az orosz állam magja. A kazárokkal és a varégokkal is harcban álltak az államalapítás befejező szakaszában. A varégok rablótámadásokat indítottak a keleti szláv törzsek ellen, egyenlőtlen kereskedelemre kényszerítették őket.³⁷ „Az orosz krónikák megemlítik, hogy a varégok erőszakos cse-

³⁴ Szili Sándor: A szerkesztő előszava. In: Szili Sándor (Szerk.): A normannkérdés az orosz történelemben. I. Források. Russica Pannonica, [Bp.] 2009. 10.

³⁵ Borisz Dmitrijeviics Grekov (1882–1953) a varsói, majd a moszkvai egyetemen tanult, 1921-től a petrográdi egyetem professzora. 1935-től a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának rendes tagja. 1938-tól a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézetének igazgatója. Kutatási témái: A Kijevi Rusz, Novgorod története, az Arany Horda, a parasztság története a 17. század végéig.

³⁶ Anna Mihajlovna Pankratova (Szerk.): A Szovjetunió története. I. kötet. Szikra, Bp., 1950. 50–51. Az 1949-es orosz kiadás magyar fordítása.

³⁷ N. J. Noszov-R. S. Ganyelin-D. Sz. Lihacsov (Szerk.): A Szovjetunió története. Első rész. Kossuth–Progressz, Bp.–Moszkva, 1980. 37. Az 1976-os orosz kiadás magyar fordítása.

lekményeket követtek el a szlávok és más törzsek ellen. Ezért azután a szlovének, a krivicsek és más törzsek felkeltek a varégek ellen, elűzték őket a »tengeren túlra« és »a maguk uraivá váltak«.³⁸ Ezután testvérharc tört ki a nemzetiségfők között Novgorodban. A normann elmélet elbeszélése szerint a szlávok „primitív, barbár törzsek”, akik „képtelenek voltak maguk megteremteni államiségukat”. A varégek a „szlávok leigázói” és „az orosz állam megteremtői”. „A valóságban viszont a szlávok államiséga kialakulóban volt már jóval a 9. század előtt, amikor a normannok-varégek hadjáratokat folytattak Kelet-Európába. A varégek rablótámadásai csak akadályozták a szlávok társadalmának és államának fejlődését.”³⁹ Az 1989-es Szovjetunió történetében V. B. Kobrin⁴⁰ is megemlíti a varégek adószedését, de az államszervezésben vitt szerepüket is megengedi. A varégek eleinte adót szedtek a novgorodiaktól, később belvillongások törtek ki a keleti szláv, valamint a finnugor törzsek között, és behívták a varégoikat, hogy kormányozzák őket.⁴¹ A korai osztályállam mindig véres belharcok között született meg, ilyenkor előfordult, hogy egy harmadik felet hívtak meg az államalapításra. A formálódó államiség kezdetén ragadták meg a hatalmat a varégek, a krónikákban nem az államalapításról, hanem a varégek behívásáról van szó. Csak a marxista-leninista államelmélet megjelenése után mutatták ki az államfejlődés belső mozgóit, az osztályok elkülönülését és a harcot ezek között. Az etnikai kérdést másodlagosnak tartja V. B. Kobrin: a szovjet történészek számára másodlagos a fejedelmi dinasztia etnikai származása, sokkal fontosabb, hogy a varégek könnyen asszimilálódtak a lakossághoz és Rurik unokája, Szvjatoszláv már szláv nevet viselt. Az államiség nem export vagy import kérdése, hanem hosszú történeti folyamat eredménye. Meglehet, hogy jelentős szerepet játszottak a varégek a Rusz korai történetében, de a régészeti feltárások alapján az uralkodó osztály kisebb részét adták. Borisz Ribakov szovjet régész az 1950-es években kidolgozta a Kijevi Rusz előzményeként fennálló, ruszok vezette dnyeperi törzsszövetség elméletét, bizonyítékot szolgáltatva ezzel az önálló államfejlődés számára.⁴² Kobrin arra is emlé-

³⁸ A Szovjetunió története. 1976. 37–38.

³⁹ A Szovjetunió története. 1976. 38.

⁴⁰ Vlagyimir Boriszovics Kobrin (1930–1990) 1951-ben végzett az MGU-n. 1971-től a Moszkvai Állami Pedagógiai Intézetben tanított. Fő kutatási témája IV. Iván és kora, a 15–16. századi nagybirtok, a történelem segédtudományai

⁴¹ История СССР. 1989. 44.

⁴² Szili Sándor: Ruszok és varjagok. A kompetitív történeti-nyelvészeti elméletek áttekintése. In: Szili Sándor (Szerk.): A normannkérdés az orosz történelemben. I. Források. Russica Pannonica. [Bp.] 2009. 285.

keztet, hogy a normann elméletet a náci fajelmélet felhasználta nézetei igazolására. Itt is megjelenik a szlávok és a varégok azonos fejlődési színvonalának hangsúlyozása.⁴³

Alekszandr Nyevszkij

A sztálini korszak történetírásában a balti területekért folytatott küzdelem első felvonását jelentette Alekszandr Nyevszkij harca a német lovagrend ellen. A második szakasz IV. Iván livóniai háborúja, a harmadik, immár győztes rész I. Péter győzelme a svédek ellen az északi háborúban. A második világháború kontextusában a náci-szovjet összeecsapás visszavetítéseként jelenhetett meg ez a harc, gondoljunk Sztálin 1941-es beszédeire, a balti tengerre való kijutás pedig az ország fejlődésének egyetlen útjaként jelenik meg IV. Iván és főként I. Péter uralkodásának ábrázolásánál. Az 1939-es Szovjetunió történetében V. I. Picseta⁴⁴ a svédek támadásával kezdi az Alekszandr Nyevszkijről szóló részt. Alekszandr Jaroszlavicsot nagy politikusnak és jelentős hadvezérnek mondja Picseta. Okos politikájával az egész Rusz érdekeit védelmezte, a kétfrontos küzdelem elkerülése végett támogatta a békés kapcsolatokat az Arany Hordával. A Néva jegén legyőzte a svéd sereget.⁴⁵ A svédek után a balti német lovagok tevékenységéről ír Picseta. A német lovagok elfoglaltak városokat, fosztogatták a kereskedőket, parasztokat. Az idegen agresszor elleni védekezésnél hangsúlyosan jelenik meg a személyi kultusz, a történelmi személyiség szerepe: a novgorodi vezetés nem tudta megvédeni a lakosságot, ezért Alekszandr Jaroszlavicshoz fordultak segítségért. A megsemmisülés elkerülése volt a cél. A fő árulókat felakasztották. Az árulók felakasztása a nagy terror korszakában politikai áthallásokat is tartalmazott. Végül az orosz nép hősiségét emeli ki a szerző, ők mentették meg hazájukat: „Alekszandr Nyevszkij serege népfelkelőkből és szuzdali önkéntesekből állt, vele szemben kiválóan felszerelt, tetőtől talpig vasba öltözött lovagok álltak. [...] Az orosz nép vitéz-

⁴³ История СССР. 1989. 44–45.

⁴⁴ Vlagyimir Ivanovics Picseta (1878–1947) 1901-ben végzett a moszkvai egyetemen. 1917-től a moszkvai egyetemen tanított, 1921–1929 között a Belorusz Állami Egyetem rektora. 1930-ban eltávolították az egyetemről. 1937-től a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézetében dolgozott, 1938-tól a Moszkvai Állami Pedagógiai Intézet professzora. 1946-tól a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának rendes tagja. Kutatási területe: a belorusz történelem, Lengyelország és Litvánia története, a parasztság gazdaság- és társadalomtörténete.

⁴⁵ История СССР. 1939. 191.

sége, harca a függetlenségért, a nemzetiségéért, nyelvéért és kultúrájáért eldöntötte a csata sorsát.” A lovagok feladták követeléseiket az orosz föld iránt. „A Csúd-tavi csata megállította a lovagok előrenyomulását az orosz földön. Dicsőség Alekszandr Nyevszkijnek és győzelmeinek a Névánál és a Csúd-tónál, kiterjesztette a Rusz határait.”⁴⁶ A történelmi személyiség szerepének túlértékelése Sztálin személyi kultuszának korszakára jellemző. 1956 után az orosz hadakra helyeződött a hangsúly, bár a sztálini korszakban is megjelent a személyiség mellett a nép hősiességére való utalás. Az 1949-ben megjelent Szovjetunió története korának egyik legkiválóbb fejedelmeként jellemzi Nyevszkijt: „Bátor és ügyes, [...] keményakaratú ember volt, és tudta, hogy háborús időben erős hatalomra van szükség.”⁴⁷ Az 1976-os Szovjetunió története Nyevszkij személyiségét nem elemzi, népfelkelő sereget szervezett és a vlagyimiri fejedelemség csapatait is bevárta, ezzel az egyesített orosz sereggel győzte le a németeket. A német hódítás hátterében a balti kereskedelmi utak feletti ellenőrzés állt. A Csúd-tavi csata itt is részletesen megtalálható az oroszok hősiességének részletezésével és a németek teljes vereségével. A csata jelentőségét az adta, hogy „megszűnt az a veszély, hogy az orosz nép is osztozik a német hűbérurak által leigázott balti törzsek sorsában.”⁴⁸ V. B. Kobrin az 1989-es Szovjetunió történetében hangsúlyozza, hogy Nyevszkij milyen előkészületeket tett a svéd támadás ellen. A harcban Alekszandr személyesen találkozott a svéd királlyal, és súlyos sebet ejtett rajta. Itt is megjelenik, hogy teljes győzelmet arattak az orosz hadak. A küzdelem értékelése: a névai győzelem megakadályozta a svéd előrenyomulást.⁴⁹

IV. Iván

Az 1939-es Szovjetunió történetében Sz. V. Bahrusin⁵⁰ a bojárok dezintegráló, a feudális szétdarabolódást idéző szerepéről ír, akik általános pusztulást hoztak az országra, a parasztok és a városlakók mellett a kispapok is megszén-

⁴⁶ История СССР. 1939.

⁴⁷ A Szovjetunió története. 1976. 119. és 125–126.

⁴⁸ A Szovjetunió története. 1976. 66.

⁴⁹ История СССР. 1989. 85–86.

⁵⁰ Szergej Vlagyimirovics Bahrusin (1882–1950) történész, a moszkvai egyetemen szerzett diplomát. 1927-től az MGU professzora. Munkássága időben (a 9. századtól a 17. századig), és tematikában (a Kijevi Rusz, az oroszországi piac kialakulása, a Moszkvai Oroszország belpolitikája, Szibéria története) is széles kört fedett le.

vedték ezt a korszakot.⁵¹ A kazanyi hadjárat okaiként megjelent a tatár betörések megszüntetése, az orosz foglyok kiszabadítása, valamint a kereskedelmi érdekek. „A Kazanyi Kánság megnehezítette az orosz állam kialakulását, zavarta Moszkvát a feudális szétdarabolódás elleni harcban, a nyugati tengeri kijárat megszerzésében, és nagy erőket kötött le a védekezés.”⁵² A livóniai háborúról szóló résznél olvashatjuk: a balti „blokád” „sértette az orosz állam érdekeit és zavarta a gazdasági és kulturális élet fejlődését, csak a partszakasz meghódításával lehetett áttörni.” Sz. V. Bahrusin történeti érvet is felhoz az oroszok mellett, miszerint korábban a Balti parttal szoros kapcsolata volt az orosz földeknek, ezt csak a 13. századi német agresszió szüntette meg. A nemesség a kazanyi hadjáráthoz hasonlóan itt is új földek szerzésében reménykedett.⁵³ Moszkva sikerrel harcol Livónia ellen, de a sikerek felkeltették más hatalmak érdeklődését is a terület iránt, így Litvánia, Dánia és Svédország szövetkezett a moszkvai állam ellen. IV. Iván ekkor megtámadta Litvániát és „sikert sikerre halmozott.” De „erős akadályra talált a hatalmas feudálisokban, akik elégedetlenek voltak a politikájával. A bojárok változtattak pártállásukon és az ellenség oldalára álltak.” Az árulás miatt Iván rákényszerült a békére. „IV. Iván számára ez a Livóniáról való lemondást és a huszonnégy éves súlyos harcok teljes eredménytelenségét jelentette. Másrészt a nemesi köztársaságnak is le kellett mondania keleti támadó terveiről.”⁵⁴ A háborús viszonyok között a szövetségbe tömörült ellenség iránti sikeres küzdelemnek lelkesítő ereje lehetett.

R. Ju. Vipper⁵⁵ népszerűsítő könyve Iván uralmáról 1942-ből származik. Ljubimirov Minyin és Pozsarszkij könyvéhez hasonlóan ez is egy korábbi könyv újraírt változata. Rettegett Iván könyvének új kiadása a hatalom támogatásával találkozott: a szerzőt 1943-ban akadémiai taggá választották, 1944-ben megjelent a könyv harmadik kiadása, 1947-ben angol, német, spanyol és magyar fordítások készültek. Az oroszok baltikumi behatolásának gazdasági szüksé-

⁵¹ История СССР. 1939. 353.

⁵² История СССР. 1939. 365.

⁵³ История СССР. 1939. 370.

⁵⁴ История СССР. 1939. 373–374.

⁵⁵ Robert Jurjevics Vipper (1859–1954) 1880-ban végezett a moszkvai egyetemen, 1897–1922 között a moszkvai egyetem professzora. 1924-ben emigrál, a Lett Egyetemen tanít 1941-ig, 1941–1950 között a Moszkvai Állami Egyetemen tanított, 1943-tól a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának rendes tagja. Kutatási területe: a kereszténység története, az antik Hellász és Róma, történetelméleti és középkor történeti tárgyú könyvei is jelentek meg.

gességét hangsúlyozta, amely lehetővé teszi a manufaktúrák áruinak importját és a mezőgazdasági termékek exportját. Vipper nem hódító hadjáratként írja le a háborút, hanem az agresszív livóniai lovagok elleni orosz harc harmadik fázisaként, akik a Baltikum azon területeit foglalták el, amelyek korábban a Kijevi Rusz örökletes részét képezték (a harc első két szakasza 1242-ben Alekszandr Nyevszkij alatt és 1502-ben III. Iván alatt volt).⁵⁶ A szerző cáfolja, hogy Moszkóvia a 15. és a 16. században bármely jelentős szegmensben elmaradt volna Nyugat-Európához képest. Oroszország „katonai monarchiáját” az olyan állam megfelelő formájaként taglalta a szerző, amelynek történeti küldetése az ázsiai török-tatár népek nyugati előrenyomulásának megállítása. Néhány vonásában Moszkóvia ázsiai modelleken alapult, de ez a kultúra nem volt semmilyen tekintetben sem alávalóbb a Nyugathoz képest.⁵⁷ Nyugati utazók helytelenítették Oroszország keleti despotizmusát: de a Nyugat dicsekvése a liberalizmussal, az alkotmányossággal és a parlamentarizmussal pusztamaszkja volt a nemesség oligarchikus hatalmának.⁵⁸ Vipper az opricsnyinát a katonai monarchia fejlődésének kontextusában helyezi el, amely a livóniai háború kihívásaira adott adminisztratív hadi reform volt. Ez javította a hadsereg hatékonyságát a korábbi arisztokrácia felszámolásával és új hadi szervezet kialakításával.⁵⁹ Az 1942-es kiadás új fejezetet tartalmaz: „Harc az árulás ellen”. Ebben Vipper részletesen okadatolja a terror legintenzívebb szakaszát, 1568-72 között. Azt állította, hogy az 1922 óta feltárt új források és a szovjet kutatás kétséget kizáróan demonstrálta, hogy Iván valós fenyegetésekkel nézett szembe 1567-1570 között.⁶⁰ Vipper a terror patrióta indoklását adja művében: az árulók nem csak az autokrata hatalom határát sértették meg Iván visszahívásával a cári trónról, de a területi egységet és Oroszország függetlenségét is.⁶¹ Nem véletlen, hogy az áruló bojárok ilyen beállítása virágzott a nagy honvédő háború ideje alatt. A Sztálin nagy terrorja (1936–38) és Iván opricsnyinája közötti párhuzam kiviláglt az 1930-as évek közepétől, a terror áldozatainak a külső hatalmak ügynökeiként való nyomatékos bemutatása is különösen értetetővé vált a háborús viszonyok között. A szovjet lakosságnak gyakran eszé-

⁵⁶ R. Vipper: *Rettegett Iván*. Idegennyelvű Irodalmi Kiadó, Moszkva, 1947. 77.

⁵⁷ Vipper. 1947. 29–40.

⁵⁸ Perrie. 1998. 118. vö. Vipper. 1947. 22–25.

⁵⁹ Vipper. 1947. 174–176.

⁶⁰ Perrie. 1998. 118–120. vö. Vipper. 1947. 137–177.

⁶¹ Vipper. 1947. 159–160.

be juttatták, hogy a katonai vereségek és a területveszteségek gyakran árulás következményei, és a kegyetlen megtorlás az erős és előretekintő vezető hazafias tette. A külső és belső ellenség elleni harc összefonódott a haza védelmével.⁶²

Az 1949-es Szovjetunió történetében a Kazanyi Kánság elfoglalásáról így írtak: IV. Iván alatt veszi kezdetét a „szomszédos népek leigázása és az orosz állam fokozatos átalakulása soknemzetiségű állammá.” Az okok: a nemeseknek föld és jobbágy kellett, de hangsúlyozzák a kazanyi tatárok betöréseit is orosz földre, továbbá Kazany stratégiai fontosságát is.⁶³

Az 1976-os Szovjetunió történetében a pravoszláv egyház jogi szabályozása és a szentek országos érvényű kanonizálása kifejezte „az orosz nép egyesülését az egységes nemzeti állam keretei között.” Kazany megtámadását a tatárok rablóhadjárataival indokolják itt is, Kazany és Asztrahán megföldítésének jelentőségét abban látják, hogy lehetővé vált a Közép-Volga vidék kolonizálása.⁶⁴

Az 1989-es Szovjetunió története is felsorolja a korábban megismert okokat a Kazanyi Kánság elfoglalására: az orosz feudálisok új földet akartak, illetve a kereskedők kereskedelmi utat a Volgáig, továbbá az adóbevétel is vonzóvá tette a hódítást, az orosz rabok kiszabadítása és a Volga-menti népek felszabadítása is megjelenik a célok között.⁶⁵ „A hadi sikerek hozzájárultak az önkényuralom megerősödéséhez.” Kobrin Engelsre hivatkozik: „Oroszország civilizációs szerepet játszott a Fekete- és a Kaszpi-tengernél, Közép-Ázsiában, a baskíroknál és a tatároknál.”⁶⁶ Az 1550-es évek fő külpolitikai törekvése Nyugat felé irányult, s a későbbiekben nagy szerepet játszó Balti-tengerre való kijutásban nyilvánult meg. „E nélkül nehéz volt kapcsolatot teremteni a fejlettebb nyugat-európai országokkal és leküzdeni az ország elmaradottságát.”⁶⁷ A kazanyi hódításhoz hasonlóan itt is megjelenik az orosz feudálisok érdeke föld és parasztok iránt, továbbá a kereskedők érdeke új kikötőkért, kereskedelmi kapcsolatokért. V. B. Kobrin a baltikumi helyi viszonyok bemutatásánál megemlíti, hogy a lettek és az észtek rokonszenveztek az orosz tervvel, mivel német bárók és püspökök elnyomása alatt voltak.⁶⁸ A lublini unió „megerős-

⁶² Perrie. 1998. 120.

⁶³ A Szovjetunió története. 1949. 179. és 182–184.

⁶⁴ A Szovjetunió története. 1976. 112–113.

⁶⁵ История СССР. 1989. 140–141.

⁶⁶ История СССР. 1989. 142.

⁶⁷ u. o.

⁶⁸ История СССР. 1989. 143.

sította a lengyel feudálisokat, meggyorsította az ukrán és belorusz földek katolizálását és lengyelesítését.” Kobrin az erőszakos német és lengyel asszimilációs politikát társadalmi csoporthoz (feudálisok) köti, a társadalmi és a nemzetiségi ellentétek összefonódottságát sejteti. Az elnyomó oldalon a németek és a lengyelek álltak, az elnyomottak a Szovjetunió népei közül kerültek ki, a szöveg keletkezésének időpontja (1989) a kiéleződő nemzetiségi ellentétek fényében értékelendő.⁶⁹

A zavaros időszak

Picseta az idegen (lengyel) megszállásról így írt 1939-ben: „A lengyelek viselkedése orosz földön sértette a nemzeti érzést.”⁷⁰ Hermogen pátriárka megtagadta III. Zsigmond elismerését, és a lengyelek ellen buzdította a lakosságot. A kozákság megghiúsította a néptömegek egységét. Az osztályharc mellett a gazdasági érdekek is megjelennek a továbbiakban: Nyizsnyij-Novgorod volt a XVII. század elején a Volga felé irányuló kereskedelem központja, mivel a lengyel–litván megszállás nagymértékben csökkentette a kereskedelmet, így ellentétes volt a város érdekeivel. „Nem tartoztak a tusinóiak uralma alá, megőrizték függetlenségüket, és nagy szerepet játszottak az Ál-Dmitrij elleni városi mozgalmakban. [...] A városi népesség körében sosem halt ki az egészséges nemzeti érzés.”⁷¹ Az első népfelkelés sikertelenségét a feudálisok és a néptömegek (nemesek és kozákok) közötti ellentétre vezeti vissza Picseta. Kuzma Minyin nyizsnyij-novgorodi sztarosza egyesítette a helyi adminisztrációt, papságot és a szolgáló népeket a megszállók ellen. Itt kezdett el szerveződni a második népfelkelés, pénzt gyűjtöttek, és a szolgáló emberek is ide gyűltek. Pozsarszkij herceget választották hadvezérnek, a könyv becsületességét és hadi művészetben való jártasságát emeli ki. Minyinről természetesen bővebben olvashatunk, hiszen ő plebejus származású volt, szemben a nemes Pozsarszkijjal. A gazdasági ügyek voltak Minyinre bízva, de a harcban is megmutatta bátorságát. Moszkva ostrománál végül egyesült a kozák és a népfelkelő sereg, és sikerült felszabadítani a fővárost.⁷²

⁶⁹ История СССР. 1989. 150.

⁷⁰ История СССР. 1939. 439.

⁷¹ История СССР. 1939. 444.

⁷² История СССР. 1939. 447.

1949-ben a felkelő sereg sokféleségét is megemlégették: Minyin és Pozsarszkij serege a társadalom különböző rétegeiből állt: „a városok nemesei, városiak, lövészek, kozákok, parasztok. Oroszokon kívül részt vettek a felkelésben a tatárok, a marik, a csuvasok stb.” Ivan Szuszanyin hőstette itt is megtalálható. A nép kitartott és harcolt a „betolakodók” ellen. Bár az „áruló” bojárok átadták Moszkvát a lengyeleknek, a népfelkelők kiűzték az ellenséget.⁷³

1976-ban így jelent meg a zavaros időszak ezen periódusa: „Az ország életének e rendkívül súlyos időszakában az állam megmentésében döntő szerepet játszott a nagy orosz nép. 1611-től kezdve a nép nagy tömegei harcra keltek a haza felszabadításáért.” „Nemzeti harc” kezdődött az ország felszabadításáért.⁷⁴ A felszabadító harcok ismertetése után a könyv így zárja a hivatkozott részt: „Kudarcba fulladt minden próbálkozás, hogy elfoglalják az orosz államot. Az orosz nép megvédte hazája függetlenségét.”⁷⁵

„Sem a parasztok, sem a városiak, sem a nemesség, sem a bojárok nem akartak behódolni az idegen elnyomásnak. A rablók garázdálkodása Moszkvában általános felháborodást keltett. 1610. november 30-án Hermogen pátriárka felhívást adott ki a megszállók elleni harcra, de gyorsan őrizetbe vették. [...] Össznépi felkelés érlelődött az országban” – állítja Kobrin. Pozsarszkij kitűnt a felkelők vezetői közül, s bár a felkelőknek nem sikerült bevenniük Moszkvát, itt az árulás mellett a felkelők belső megosztottságára is hivatkozik a szerző. Kuzma Minyin mint „az idegen rabság alóli felszabadítási törekvések” képviselője jelenik meg. Pozsarszkij és Minyin álltak az „összes földek tanácsa” élén. A cárválasztás kompromisszumos döntése után Kobrin megemlíti a betolakodók és a portyázó kozákok elleni partizánmozgalmat. Ivan Szuszanyin esetét említi név szerint, aki a lengyel csapatot a mocsárba vezette, így akadályozta meg élete árán, hogy a cárhoz jussanak. „Könyörtelen és kemény harcban az orosz megőrizte hazája függetlenségét.”⁷⁶

⁷³ A Szovjetunió története. 1949. 224–229.

⁷⁴ A Szovjetunió története. 1976. 141.

⁷⁵ A Szovjetunió története. 1976. 143.

⁷⁶ История СССР. 1989. 178–183.

Nagy Péter

Sztálin és Nagy Péter

A KB 1928. novemberi plénumán Sztálin az elmaradottság elleni küzdelem példajaként hozta fel Pétert, aki gyárat épített, hogy felvegye a küzdelmet a fejlettebb nyugati országokkal. Ezt természetesen sem az arisztokrácia, sem a burzsoázia nem volt képes megtenni, csak a szocialista építés tudta elérni.⁷⁷ A szovjet történettudományt hosszú ideig befolyásoló utalást tett Sztálin I. Péterről az 1931 decemberében, Emil Ludwig német író által készített interjújában. Sztálin szerint „Nagy Péter sokat tett a földesúri osztály felemelése és az akkor keletkezően lévő kereskedő osztály fejlesztése érdekében. Péter nagyon sokat tett azért, hogy megeremtse és megerősítse a földesurak és a kereskedők nemzeti államát. De azt is meg kell mondani, hogy a földesúri osztály felemelése, a keletkezően levő kereskedő osztály támogatása és ez osztályok nemzeti államának megerősítése a jobbágyparasztság rovására történt, amelyről hét bőrt nyúltak le. [...] Az a feladat, amelynek életemet szentelem, egy másik osztály, mégpedig a munkásosztály felemelése. Ez a feladat nem valamilyen »nemzeti« állam megerősítése, hanem egy szocialista, vagyis internacionalista állam megerősítése, és ennek az államnak bármilyen megerősítése hozzájárul az egész nemzetközi munkásosztály megerősítéséhez.”⁷⁸ A szovjet korszak elején M. N. Pokrovszkij a kereskedőtőke uralomra jutásáról írt Péter időszakával kapcsolatban. Értékelésében a péteri rendszer tönkretette az országot, de nem érte el a célját. Pokrovszkij bírálói Nagy Péter külpolitikai és hadi sikereit, haladó reformjait, az elmaradottság ellen fellépő személyiség kiemelkedő szerepét hangsúlyozzák. Az érem másik oldala: a nemesség osztályérdekeit szolgálta. A kettős értékelés a továbbiakban is fennmarad. Nagy történelmi személyiség, erős birodalom létrehozója az egyik oldalon; a néptömegek elnyomója a másik oldalon.⁷⁹

I. Péter uralkodását V. I. Lebegyev⁸⁰ az 1939-es Szovjetunió történetében így vezeti be: „I. Péter átalakítása a 17. században lett előkészítve.” A 17. század

⁷⁷ Sztálin művei. 11. köt. Szikra, Bp., 1950. 269–270.

⁷⁸ Sztálin művei. 13. köt. Szikra, Bp., 1951. 109–110.

⁷⁹ Szvák Gyula: IV. Iván és I. Péter utóélete. Magyar Ruszisztikai Intézet. Bp., 2001. 146., 200–202.

⁸⁰ Vlagyimir Ivanovics Lebegyev (1894–1966) 1917-ben a moszkvai egyetemen szerzett diplomát, 1924-től a moszkvai egyetemen tanít. Kutatási területe: parasztmozgalmak a 17-18. században, Nagy Péter reformjai.

külpolitikai sikerei (Szmolenszk, bal-parti Ukrajna elfoglalása) a termelőerők megerősödésével magyarázhatók, ez az orosz állam megerősödésével járt. A helyi piacok egy összorosz piaccá egyesültek, megerősödött az uralkodó osztály. „De ez az orosz állam a 17. században elmaradt a nyugat-európai országokkal való összehasonlításban. Az országban gyenge volt az ipar.” A Fehér-tenger az év kétharmadára befagyott, ez megnehezítette az exportot. A moszkvai államszervezet a bojár dumával, a prikázokkal kaotikus volt. „Oroszország előtt alapvető feladat állt: megerősíteni az állami apparátust, a hadsereget és létrehozni a flottát, a termelőerők továbbfejlődéséhez ki kellett jutniuk a Balti-tenger partjára, és európai hatalommá válni. Ellenkező esetben az a veszély fenyegette, hogy a nagyobb nyugat-európai hatalmak gyarmatává (félgyarmatává) válik.”⁸¹ A gazdasági alapok hangsúlyozása mellett az állami hivatalok és a hadsereg is kiemelt szerepet kap ebben a koncepcióban, Nyugat-Európa pedig mint veszélyforrás jelenik meg. Az északi háborúban a narvai vereség okai között a gyenge felszereltség és a tüzérség hiánya mellett az idegen tisztek megfutamodását is megemlíti a könyv. A balti terjeszkedést Marx-idézzel igyekszik legitimálni a szerző: „Csak azt hódította meg Péter, amire az ország normális fejlődéséhez szükség volt”.⁸² Az osztályharcos szemléletnek megfelelően kiemelten, külön alfejezetben foglalkozott a szerző a parasztfelkelésekkel, ezek alapját az adta, hogy a parasztok viselték a háború terheit. Mazeppa átállásánál kiemeli a szerző, hogy a katonák kicsiny része tartott vele és „az ukrán nép nem követte a hetmant a moszkvai állam elleni harcában.”⁸³ Az ukrán–orosz együttműködés, a közös haza koncepciójába nem illett az ukrán–orosz harc. Egy újabb Marx-idézet az Északi-háború értékelésére: „Moszkóvia tisztán kontinentális államból tengeri állammá lett.”⁸⁴ [...] I. Péter idején alakult meg az Orosz Birodalom, amelynek birtokai a Baltikumtól a Csendes-óceánig húzódtak. Oroszországnak nem lettek gyarmati vagy félgyarmati gazdaságai, mint a szomszédos nyugat-európai államoknak, de a legerősebb európai hatalmak egyike lett. Ennek a birodalomnak a méhében növekedett a későbbiekben az a proletariátus, amely megvalósítja a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat.”⁸⁵ A péteri korszak egyértelműen pozitív értékelést kap a

⁸¹ История СССР. 1939. 596.

⁸² История СССР. 1939. 609.

⁸³ История СССР. 1939. 618.

⁸⁴ История СССР. 1939. 621.

⁸⁵ История СССР. 1939. 645.

nagyhatalmi helyzet kivívása miatt, sőt még a forradalom számára is megindokolja a szerző a birodalom létrehozásának jelentőségét. Az 1949-es Szovjetunió története így ír a péteri korszakról: „A Svédország felett aratott győzelemnek igen nagy jelentősége volt Oroszország számára. A tengerhez vezető utak hiánya akadályozta az ország gazdasági fejlődését. Kezdetben Livónia, azután pedig Svédország szándékosan elzárták Oroszország elől nem csak a kereskedelem, hanem még a kultúrkapcsolatok lehetőségét is Nyugat-Európával. Péter utat vágott a Balti-tengerhez, és így módon befejezte az orosz népharcát a tengerpartért, amely a 15. század óta folyt. Péter csak azt foglalta el, ami az ország fejlődése érdekében feltétlenül szükséges volt.”⁸⁶ Pétert kiváló államférfiként jellemzi a tankönyv, aki „tudta, hogy az ország milyen történelmi feladatok előtt áll. Sokat tett az önálló orosz kultúra fejlesztéséért. Mindazonáltal Péterben is megvolt az idegenek feleslegesen nagy szeretete, amely legközelebbi utódai alatt a nyugati kultúra előtti vak és szolgai meghunyászkodássá fajult. [...] Minden téren le akarta győzni az elmaradottságot: a gazdaságban, technikában, államszervezetben, a kultúrában és az életmódban. [...] Péter reformjai után Oroszország erős európai állammá lett.” A nagyhatalmi lét ismét, az 1939-es Szovjetunió történetéhez hasonlóan pozitív értékelést kap. A nyugat-európai kulturális befolyás visszaszorításának igénye is elvárásként jelenik meg. Az 1976-os Szovjetunió története így értékeli a nystadi békét: „Oroszország visszaszerezte ősi területeit, megkapta Észtország és Lettország jelentős részét, és szilárdan megvetette a lábát a Baltikumban. [...] A nystadi békével a balti kérdés megoldódott Oroszország javára. Megnyílt a közvetlen tengeri út a nyugati országokba. De Péter jól tudta, hogy az állam gazdagsága nemcsak a Nyugattal folytatott kereskedelem fejlesztésétől függ, hogy fejleszteni kell a kereskedelmet a keleti országokkal is – erre volt példa Anglia.”⁸⁷ „A 18. század első negyedének reformjai történelmi szempontból nagy jelentőségűek voltak. Svédország az európai nagyhatalmak sorában kénytelen volt átengedni helyét Oroszországnak. Most már egyetlen nagy európai problémát sem lehetett megoldani az oroszországi birodalom részvétele nélkül, amelynek diplomáciáját erős reguláris hadsereg és első osztályú hajóhad támogatta.” Az orosz nemzet kialakulását a nemzeti piac bővülése, a kultúra gazdagodása és a hazai manufaktúraipar kiépülése segítette a korszakban. A nagyhatalmiság és a nyugati kereskedelmi kapcsolatok jelentőségén

⁸⁶ Anna Mihajlovna Pankratova (Szerk.): A Szovjetunió története. II. köt. Szikra, Bp., 1950. 27.

⁸⁷ A Szovjetunió története. 1976. 180.

túl a szerző igyekezett differenciálni, és a keleti kapcsolatokra is felhívta a figyelmet. Témánk szempontjából különösen jelentős a nemzet kialakulását elősegítő főbb tényezők: a nemzeti piac, a kultúra és az ipar megemlézése. A nemzetek kialakulását elemző irodalom a nemzeti kultúra kialakulása/kialakítása mellett a gazdasági tényező (országos piac) szerepét kevésbé hangsúlyozza, jóllehet az egyik legnagyobb hatású nacionalizmuselméleti mű, Benedict Anderson Elképzelt közösségek című munkája a latin-amerikai nemzetek kialakulásánál kitér a sajtótermékek által (is) lehatárolt helyi piacok kialakulásának és a nemzetté válásnak összefüggéseire.⁸⁸ Ny. I. Pavlenko⁸⁹ 1989-ben a nagy hagyományokkal rendelkező nagyhatalmiságot emelte ki a korszak végeredményeként: „A Balti-tengerpart megszerzése súlyos áldozatokkal járt, amit azért szenvedett el Oroszország a hosszú háború során, hogy kedvezőbb feltételeket teremtsen a gazdasági és kulturális fejlődés számára. A háború eredménye gyökeresen megváltoztatta Oroszország nemzetközi helyzetét. Kilépett a nemzetközi küzdőtérre, európai nagyhatalommá vált, és a nemzetközi kapcsolatokban egyetlen kérdést sem lehetett eldönteni a részvétele nélkül.”⁹⁰

Honvédő háború, 1812

Az 1939-es Szovjetunió történetének folytatása 1940-ben jelent meg M. V. Nyecskina⁹¹ szerkesztésében. 1955-ben jelent meg az átdolgozott kiadás, amely magyar nyelven is napvilágot látott. Az 1812-es honvédő háború a második világháborús nagy honvédő háború előképeként, példajaként a nép hősi harcának terepéül szolgálhatott. „Napóleon világuralomhoz vezető útjában Oroszország bizonyult a fő akadállyal. [...] Oroszország számára Napóleon a nemzeti rab-

⁸⁸ A Szovjetunió története. 1976. 188. v. ö.: Benedict Anderson: Elképzelt közösségek: gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről. L'Harmattan–Atelier. Bp., 2006.

⁸⁹ Nyikolaj Ivanovics Pavlenko (1916): történész, a Moszkvai Állami Történeti-Régészeti Intézetben végzett 1939-ben. 1949-től a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézetében dolgozott. Fő kutatási témája Nagy Péter és kora, valamint a 18. századi kohászat.

⁹⁰ История СССР. 1989. 264.

⁹¹ Milica Vasziljevna Nyecskina (1901-1985): történész, 1921-ben végzett a kazányi egyetemen. Tanított a moszkvai egyetemen és a Szovjet Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében dolgozott. A 19. századi oroszországi munkásmozgalom történetével, a dekabristákkal, Csernyisevskij tevékenységével, a történettudomány metodológiai és historiográfiai kérdéseivel foglalkozott.

ságot, a burzsoá francia anyaország gyarmati »függvényének« sorsát készítette elő. Erre a sorsra jutott már az európai kontinens valamennyi leigázott országa: Napóleon Olaszországban, Belgiumban, Poroszországban és más országokban is durván megsértette a nemzeti szuverenitást, akadályozta a leigázott nép önálló gazdasági fejlődését, olyan feltételeket diktált, amelyek csak a francia tőkéseknek kedveztek, elnyomta a nemzeti mozgalmat, s a hatalmas hadisarcokon felül még »véradót« is követelt – katonákat óriási hadserege számára.”⁹² Napóleon serege nemzetiségi megosztottsága ellenére „hatalmas katonai erőt képviselt, parancsnokai tapasztalt és tehetséges marsallok voltak, élén pedig a világhír és a legyőzhetetlenség nimbuszával övezett Napóleon állt.” A népi ellenállás a győzelem egyik fő tényezője: „Az 1812. évi háború már a kezdet kezdetén népi jelleget öltött. Az ország védelmére felkelt népet lángható hazaszeretete vezérelte. A harc célja teljesen világos volt: ki kellett űzni az ellenséget, a zsarnokot, az idegen elnyomót, aki rátört a szülőföldre, s aki mindenüvé halált, rombolást és nemzeti elnyomást hozott. A napóleoni invázió elleni háború az orosz nép *nemzeti* háborúja lett.”⁹³ A nemzeti harc azonban nem hozott létre osztályok feletti egységet: „1812-ben számos helyen felkeltek a parasztok a jobbágyiga ellen.” „A nemesi hazafiság és a parasztok hazafisága merőben más természetű volt. A földesurak a feudális Oroszországért harcoltak, meg akarták őrizni és a győzelem után tovább akarták gyarapítani vagyonukat és kiváltságaikat. A parasztok viszont, amikor hazájukért harcoltak, abban bíztak, hogy a haza felszabadítja őket a földesúri elnyomás alól.”⁹⁴ [...] A Napóleon elleni Honvédő Háborúnak az volt a célja, hogy megvédje a népet a külső támadástól, a leigázásra irányuló kísérlettől, tehát igazságos háború volt. Az orosz nép vissza tudta verni a világuralomra törő, rendkívül nagy erőt képviselő agresszort, meg tudta védeni függetlenségét.”⁹⁵ A párhuzamot a nagy honvédő háború és a Napóleon elleni háború között a szerző hangsúlyozza Sztálin 1941. november 7-i Vörös téren tartott beszédét idézve. A személyiség irreális értékelése ismét megjelenik: „Kutuzov hadvezéri tudása felülmúlta Napóleon hadvezéri tudását.”⁹⁶

⁹² M. V. Nyecskina (Szerk.): A Szovjetunió története. II. köt. 3. kiadás. Szikra, Bp., 1956. 77. Az 1939-es Szovjetunió történetének a folytatása, a fordítás alapjául szolgáló kiadás 1954-ben jelent meg.

⁹³ A Szovjetunió története. 1954. 84.

⁹⁴ A Szovjetunió története. 1954. 85.

⁹⁵ A Szovjetunió története. 1954. 95.

⁹⁶ A Szovjetunió története. 1954. 96.

Je. Tarle 1812. – Napóleon Oroszországban című művében⁹⁷ így értékelte Napóleon hadjáratát: „Oroszország előzőnlése imperialista rablóhadjárat volt, egy autokrata uralkodó vállalkozása, akinek hatalma szorosan összefonódott a francia nagypolgárság érdekeivel.” Az oroszok szabadították fel a rabságból Európa népeit. „Oroszország szempontjából az 1812-ik évi hadjárat hallatlan következményekkel járt. A nép ellenállása, nem pedig a hideg és az ország kiterjedése győzte le Napóleont. Az orosz nép megvédte nemzeti függetlenségéhez való jogát.”⁹⁸ A szocialista rendszer megteremtéséhez független országra volt szükség, ezt 1812-nek köszönhetik.⁹⁹

„Az 1812-es háború igazságos, népi, honvédő háború volt. Ebben a háborúban az orosz nép megvédte Oroszország függetlenségét. A katonáknak a Napóleon elleni harcokban tanúsított hősiessége és a partizánok és parasztok fegyveres akciói hozzásegítették Oroszországot a győzelemhez Napóleonnal szemben, aki a világtörténelem valaha is ismert leghatalmasabb hódítóinak egyike volt. Nagy érdemei voltak az 1812. évi háborúban a zseniális orosz hadvezérnek, M. I. Kutuzovnak is. [...] De a cár és szövetségesei a népek nemzeti felszabadító harcát nem a népek tényleges felszabadítására használták fel, hanem arra, hogy Európában visszaállítsák a feudális rendszert.”¹⁰⁰

Az 1976-os Szovjetunió története is kitér a partizánmozgalomra: a parasztok harcoltak, míg a nemesek elmenekültek. „Az 1812-es honvédő háború az orosz történelem hősi lapja, az orosz nép nemzeti eposza. [...] Az orosz nép az 1812-es honvédő háborúban megmentette Európát a leigázástól.”¹⁰¹ A nemzeti büszkeségen túl a háború forradalmi mozgalomban betöltött szerepét is hangsúlyozza a könyv: „Az orosz népnek 1812-ben véghezvitt hazafias hőstettei nagy hatással voltak a haladó gondolkodású nemesi ifjúságra: a nemesi ifjak büszkéek voltak az orosz népre, elő akarták mozdítani felszabadulását.”¹⁰²

⁹⁷ Jevgenyij Viktorovics Tarle (1874–1955) 1896-ban végzett a kijevi egyetemen, 1903–1917 között a pétervári egyetemen tanított. 1918-tól a petrográdi, majd a moszkvai egyetem professzora. 1927-től a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának rendes tagja. 1931-ben Alma-Atába száműzték. 1933-tól a leningrádi egyetem professzora. Kutatási területei: a francia forradalom korszaka, Napóleon, a krími háború.

⁹⁸ Je. Tarle: 1812. Napóleon hadjárata Oroszországban. Renaissance, Bp., 1944. 395.

⁹⁹ E. B. Tarle: Сочинения в 12 томах. Том 7. Издательство Академии наук СССР, М., 1959. 738.

¹⁰⁰ A Szovjetunió története. 1949. II. köt. 163.

¹⁰¹ A Szovjetunió története. 1976. 230.

¹⁰² A Szovjetunió története. 1976. 230–231.

Fjodorov¹⁰³ 1989-ben a már jól ismert elemeket hangsúlyozza: „Napóleon inváziója fellobbantotta a népi háborút a külföldi betolakodók ellen.” A partizántevékenységről található bővebb leírás:¹⁰⁴ „Oroszország volt az egyetlen európai ország, amely nemcsak megállította a napóleoni agressziót, hanem megsemmisítő vereséget mért a sok harcban edződött, hatalmas seregre, amelyet kiváló hadvezérek irányítottak. A győzelem titka abban rejlett, hogy nemzeti-felszabadító, népi háború volt. Napóleon az Oroszország elleni agresszió kidolgozásakor nem látta előre, hogy az egész orosz nép ellen kell hadat viselnie, nem csak a hadsereg ellen. De drágán jutott a nép ehhez a győzelemhez. Tizenkét kormányzóság, a harci cselekmények fő színtere, szét lett rombolva.¹⁰⁵ [...] Az orosz nép győzelme az 1812-es Honvédő Háborúban óriási hatással volt az ország társadalmi, politikai és kulturális életére, elősegítette a nemzeti öntudat megerősödését, hatalmas lökést adott az élenjáró társadalmi gondolat fejlődésének Oroszországban.” A napóleoni iga alól felszabadították Európa országait.

A szocialista hazafiság a korábbi cári korszakhoz nyúlt vissza, a korábbi hősök, történelmi személyek, események mítoszainak felhasználásával az adott kor kihívásaira alkalmazta ezeket a modelleket.

Felhasznált irodalom

- Anna Mihajlovna PANKRATOVA (szerk.): A Szovjetunió története. Szikra, Bp., 1950. I–II. köt.
- N. J. NOSZOV–R. S. GANYELIN–D. SZ. LIHACSOV (szerk.): A Szovjetunió története. Első rész. Kossuth–Progressz, Bp.–Moszkva, 1980.
- Benedict ANDERSON: Elképzelt közösségek: gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről. L'Harmattan–Atelier. Bp., 2006.
- GECSE Géza: Bizáncról Bizáncig. Az orosz birodalmi gondolat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2007.
- GYÓNI Gábor: Orosz birodalom volt-e a Szovjetunió? In: Juhász József–Krausz Tamás (Szerk.): Az új nemzetállamok és az etnikai tisztogatások Kelet-

¹⁰³ Vlagyimir Alekszandrovics Fjodorov (1926–2006) 1950-ben végzett az MGU-n, 1953-tól ugyanott asszisztens, később professzor. Kutatási területe: a dekabristák, a 19. századi orosz történelem.

¹⁰⁴ История СССР. 1989. 441.

¹⁰⁵ История СССР. 1989. 442.

- Európában 1989 után. L'Harmattan–ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék. Bp., 2009.
- E. J. HOBSBAWM: A nacionalizmus kétszáz éve. Maecenas, H. n., 1997.
- Timothy JOHNSTON: Being Soviet. Identity, Rumour, and Everyday Life under Stalin 1939–1953. Oxford University Press. New York, 2011.
- KRAUSZ Tamás: A „sztálini szocializmus” In: Krausz Tamás (Szerk.): A sztálinizmus hétköznapijai. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2003.
- KRAUSZ Tamás: Lenin. Társadalomelméleti rekonstrukció. Napvilág. Bp., 2008.
- KRAUSZ Tamás: Pártviták és történettudomány. Viták „az orosz történelmi fejlődés sajátosságairól”, különös tekintettel az 1920-as évekre. Akadémiai, Bp., 1991.
- Terry MARTIN: The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939. Cornell UP, Ithaca, 2001.
- Erwin OBERLÄNDER: Sowjetpatriotismus und russischer Nationalismus. In: Andreas Kappeler (Hg.): Die Russen. Ihr Nationalbewusstsein in Geschichte und Gegenwart. Köln. 1990.
- Maureen PERRIE: Nationalism and History: The Cult of Ivan the Terrible in Stalin's Russia. In: Geoffrey Hosking and Robert Service (ed.): Russian Nationalism Past and Present. Macmillan & Co.-Saint Martin's Press, London–New York, 1998.
- E. A. REES: Stalin and Russian Nationalism. In: Geoffrey Hosking and Robert Service (ed.): Russian Nationalism Past and Present. Macmillan & Co.-Saint Martin's Press, London–New York, 1998.
- Geoffrey ROBERTS. Stalin's Wars. New Haven-London, 2008.
- A. D. SMITH: A nacionalizmus. In: Bretter Zoltán–Deák Ágnes (Szerk.): Eszmék a politikában: a nacionalizmus. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1995.
- A. D. SMITH: Kiválasztott népek: miért maradnak fenn egyes népcsoportok? In: Bretter Zoltán–Deák Ágnes (Szerk.): Eszmék a politikában: a nacionalizmus. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1995.
- SZILI Sándor: A szerkesztő előszava. In: Szili Sándor (Szerk.): A normannkérdés az orosz történelemben. I. Források. Russica Pannonica, [Bp.] 2009.
- SZILI Sándor: Ruszok és varjagok. A kompetitív történeti-nyelvészeti elméletek áttekintése. In: Szili Sándor (Szerk.): A normannkérdés az orosz történelemben. I. Források. Russica Pannonica. [Bp.] 2009.
- Sztálin művei. 11. köt. Szikra, Bp., 1950.
- Sztálin művei. 13. köt. Szikra, Bp., 1951.
- Sztálin művei. 13. köt. Szikra. Bp., 1951.

- SZTÁLIN: A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról. Szikra, Bp., 1949.
- Je. TARLE: 1812. Napóleon hadjárata Oroszországban. Renaissance, Bp., 1944.
- TÓKEI Ferenc: A társadalmi formák marxi elméletéhez. Kossuth, Bp., 1988.
- R. VIPPER: Rettegett Iván. Idegennyelvű Irodalmi Kiadó, Moszkva, 1947.
- История СССР. С древнейших времён до конца XVIII в. Под редакцией Б. И. Лебедева, Б. Д. Грекова, С. В. Бахрушина. Государственное социально-экономическое издательство, М., 1939.
- История СССР с древнейших времён до 1861 года. Под редакцией Н. И. Павленко. Просвещение, М., 1989.
- А. М. Панкратова: Предисловие.// Л. П. Бущик: История СССР. Академии Педагогических Наук РСФСР, М., 1954.
- И .В. Родионова: Советский патриотизм: генезис концепции. (<http://www.hdirussia.ru/498-2013.március.11.>)
- М. М. Скибицкий: Патриотизм. In: Большая советская энциклопедия. – М., Советская энциклопедия 1969–1978. ([http://bse-soviet-encyclopedia.info/Большая_Советская_Энциклопедия/46520/Патриотизм – 2013.március.11.](http://bse-soviet-encyclopedia.info/Большая_Советская_Энциклопедия/46520/Патриотизм_–_2013.március.11.))
- Е. В. Тарле: Сочинения в 12 томах. Том 7. Издательство Академии наук СССР, М., 1959.